

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DİN EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

YIL: 2004

SAYI: 14

Prof. Dr. Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN,
Doç. Dr. Mehmet OKUYAN, Doç. Dr. Hasan ELİK,
Yrd. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN, Prof. Dr. Yoshiko ODA,
Doç. Dr. Hamit ER, Yrd.Doç. Dr. Ali COŞKUN,
Dr. Aynur Uraler, Dr. Selahattin YILDIRIM

İSTANBUL ARALIK 2004

MÜSLÜMANLARIN FİKİR, KÜLTÜR VE MEDENİYET YAPISINDA SÜNNETİ ETKİN KILMAK*

Dr. Ahmed Kemal EBU'L-MECD**
Çev.: Dr. Aynur URALER***

Abstract

In this presentation concerning the methods to make the Prophetic Sunna effective in the structure of culture and civilization of Muslim societies, Ahmed Kemal Ebu el-Mecd going put forward some practical suggestions. First, He is going to present an analysis of the current situation of Muslim societies. Then Writer will investigate into the ways of effectively using the Prophetic Sunna in the cause of realizing an Islamic revival. He is going to point out the place of the Sunna in Religion, and its protective function against unwanted effects of foreign cultures and civilizations. Ahmed Kemal is going to attempt to identify the causes of the fall of contemporary Muslim societies with regard to Islamic civilization as well. Finally, he is going to indicate the way out of it.

İslâmî Medeniyetin Uyanışının Gerçekleşmesi İçin Hz. Peygamber'in Sünnetinden İstifade Etmek

Bu araştırma; sünnet ilimlerinde, hadislerin metinlerini ve senedlerinin durumunu tartışan bir araştırma değildir. Yine bu, fıkıh usûlünde sünnetin önemini, ahkâmın kaynakları arasındaki konumunu belirlemeye çalışan ve sünnetle delil getirme meselesini tartışan bir araştırma da değildir. Müslü-

* Bu yazı, 1989 yılında Ürdün'ün başkenti Amman'da düzenlenen "Bilgi ve Medeniyetin Yapılanmasında Nebevî Sünnet ve Metodu" adlı sempozyumda Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd'in sunduğu tebliğdir. Tebliğin orjinal adı "Vazifetu's-sünne fi binâi'l-fikriyyi ve's-sekâfiyyi ve'l-hadâriyyi li'l-umme"dir. Sunulan tebliğler, kitaplaştırılmış iki cilt halinde Amman'da ve 1991-1992'de basılmıştır. (Tercümedeki hadislerin kaynakları tarafımızdan tesbit edilmiştir.)

** Mısırlı yazar ve düşünür. 1930 yılında Asyut'ta doğmuştur. Hukuk eğitimi görmüştür. Kahire Amerikan Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamış, Michigan Üniversitesi'nde akademik araştırmalarda bulunmuştur. Bakanlık, Amerika ve Mısır'da bazı enstitülerde müdürlük, öğretim üyeliği, Kuveyt Üniversitesi Hukuk Okulu dekanlığı ve Kuveyt'te müşavirlik görevlerinde bulunmuştur.

*** M.Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi.

manları, sünnetten uzaklaştırma gayret ve görüşünde olan kimselere cevap da değildir. Çünkü bu satırların yazarının, bahsedilen iki ilimde görüş belirtecek uzmanlığı yoktur.

Aynı şekilde bu çalışma; usûl, akaid, fıkıh âlimlerinin inanç ve hukuk alanlarında İslâm'ın genel prensiplerini tanımlarken sahip oldukları bakış açısıyla İslâm'a bakan bir araştırma hiç değildir. Zira o âlimler, hakkın bilinmesini sağlayan iki temel kaynak olan Kitab ve sünnette yer alan muhkem naslar ve güvenilir, sabit nakillerden hareket ederler. Bu satırlar ise, bütünü kapsamasa da müslümanların şu andaki durumuna çözüm getirmeye ve gelecekteki durumlarına yol göstermeye çalışır. Öyleyse bu çalışma, medeniyetle ve toplumla ilgili bir çalışmadır. Bundan da öte ilim ve amel konularında, uzak ve yakın dönemlerdeki müslümanların geçmişinden daha çok medeniyetin bugünü ve toplumun geleceğini kapsar. Bu çalışma, Hz. Peygamber'in sünneti ile ilgili olduğu için de sünnet ilimleri ve fıkıh usûlü konularında ihtisas sahibi olan âlimlerin araştırma alanlarının bittiği yerde başlar ve şu üç esası kabul eder:

1. Kabul edilmesi gereken ilk esas, Hz. Peygamber'in Sünneti'nin, İslâm ahkâmının bilinmesinde asıl kaynak olmasıdır. Onun delil oluşu; "Allah'a ve Resûl'üne itaat edin"¹, "Resûl size neyi verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan kaçın"² ve "Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiştir"³ gibi Kur'ân-ı Kerim naslarının ifadesiyle kesinlik kazanır. Bu konuda tartışmak yersizdir. Karşı görüş sahipleri, aklî ve naklî delillerle susturulmuşlardır. Biz burada onlara cevap vermekle meşgul olmayacağız. Çünkü bu alanda uzman olan geçmiş ve günümüz âlimleri, tekrara ihtiyaç bırakmayacak şekilde yeterli olmuşlardır.

2. Bilinmesi gereken ikinci esas şudur: Bütün insanlık tarihinde; ilimlerden herhangi bir ilim ve bilgi dallarından herhangi bir bilgi dalı için Hz. Peygamber'in Sünneti'nde olduğu gibi araştırmaları belgelendirme, en ince ayrıntıya kadar varan titiz bir inceleme ve metinlerin sıhhatinden emin olma gerçekleşmiş değildir. Buna rağmen Resûlullah'tan (s.a.) gelen rivayetlerin sıhhatini araştırma, râvilerin durumlarını inceleme konusu bilmemezlikten gelinmektedir. Bilindiği gibi râvileri araştırma meselesi, hadisi rivâyet etmek ve onunla delil getirmek için senedin sıhhatinin şart olması gerektiğine kadar uzanmıştır. Ancak senedin sahih olması kâfi değildir. Çünkü metin için başka şartların bulunması gerekmektedir. Şartlardan biri bulunmadığı zaman hadis metni kusurlu sayılır ve hadisin Resûlullah'ın (s.a.) lafızlarıyla rivayet edildiğine dair sıhhati şüphe ile karşılaşılır. Bu durumda o hadisi delil gös-

¹ en-Nûr 24/54.

² el-Hasr 59/7.

³ en-Nisâ 4/80.

termek mümkün olmaz. Yani titiz bir inceleme (tesebbüt), hadisin sıhhat şartıdır ve tesebbüt, kesin ve mükemmel bir metodun kaideleriyle tespit edilmiş hem sened hem de metinle ilgili bir konudur. Dolayısıyla bazı kimselerin hadislerde uydurmacılığın yayılmasını ve Kur'ân'la karışmasını diye hadis yazımının geciktirilmesini bir bahane olarak öne sürmeleri doğru değildir. Bu konular, pekçok hadisin sıhhatini tahkik etmeyi zorlaştıran etkiler olarak kabul edilmiştir. İnsafı kimselere göre ise bu görüşler, şu noktaya ulaşmaya sebep olmuştur. Bazı rivayetlerin sıhhatinin derinlemesine incelenmesi konusunda daha fazla gayret göstermeye ihtiyaç vardır. O da öncekilerin olağanüstü gayretlerini tamamlayıcı çabalar olacaktır. Fakat bu çabalar, asla sünnetten ayrılmak için bir sebep olmazlar. Aksi halde, mücmel olarak gelen ve açıklaması Kur'ân'ın metodu çerçevesinde Resûlullah'a (s.a.) bırakılan pek çok Kur'ân âyetiyle alakayı kesmeye sebep olur. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için sana bu Kur'ân'ı indirdik."⁴

3. Araştırmamızdaki üçüncü esas, araştırma yapıldıktan sonra sünnetle amel etme meselesinin; anlaşılması, açıklanması ve uygulama çerçevesinin belirlenmesi için bir metoda ihtiyaç olduğudur. Bu da iki yolla olur:

a. Sünnetin çoğu, metinlerden (naslardan) oluşmaktadır. Metinler de kelimelerdir. Bu kelimeleri anlamak ve murad edilen mânâyı sınırlandırmak için zihni bir işlem, fikhî ve lugavî gayret (ictihad) gerekir. Açıklama işini, en kapsamlı şekliyle ictihad kelimesi ifade eder. Bu durum, Kur'ân-ı Kerim naslarında zaruri olunca Nebvî hadislerin naslarında daha çok gereklidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, lafız ve mânâ olarak Allah Teâlâ'dan gelmiş vahy-i metludur. Hadis metinlerine gelince lafız olarak Resûlullah'a (s.a.) ait olmakla birlikte onlar da mânâ olarak vahiydirlere. Genellikle bir hadisin muhtelif lafızlarla gelmesi, hadislerin açıklamasında daha fazla araştırma yapmayı gerekli kılar.

b. Sünneti sağlıklı bir şekilde uygulamak, söyleniş sebebini ve hangi ortamda cereyan ettiğini bilmeyi gerektirir. Bu; uygulama zeminini, sınırını belirlemek için vazgeçilmez bir noktadır. Hadisler söylendikleri çerçeveden soyutlanırsa, murat edilen mânânın tamamen dışına çıkıp sünnetin zâhirine göre amel etmeye sebep olur. Öyle ki bu uygulamanın sonucu, Allah Teâlâ'nın indirdiğiyle hükmetmek olmaz.

"Sünneti anlama" meselesi, öze ait bir meseledir ve rivâyetlerin sıhhatinin titizlikle incelenmesinden, sünneti delil getirme keyfiyetinden daha az önemli değildir. Resûlullah'ın (s.a.) sözlerine ve fiillerine baktığımızda, Onun (s.a.) söz ve fiillerinin tebliğ, imamet, kaza veya diğer vasıflarda

⁴ en-Nahl 16/44.

olduğu görülür. Nitekim fıkıh usulü âlimleri ve muhaddisler bunları sınıflandırmışlardır.

Yukarıdaki esasları kabul ettikten sonra burada ele alacağımız yegâne mesele şudur: Günümüz müslümanları için medeniyeti aktaran kimseler yetiştirmekte sünnetten nasıl istifade edebiliriz. Bu anlayış, müslümanları derin uyku halinden ve geri kalmış medeniyetten çıkarıp kâinatı bayındır hale getirmek ve dünyayı hidayete erdirmek için harekete geçtikleri, silkindikleri ve soylu rollerine yeniden başladıkları bir hareketliliğe yönelir.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin şu görüşü konuya ışık tutacak mahiyettedir. O, müftülerin, müctehidlerin, hâkimlerin görevlerini şöyle açıklamıştır: 1. Hakkı bilmek ve vâkıayı (realiteyi, günlük hayatı) bilmek. 2. Ve bunların birini diğerine uygulamak.

Biz de şunu ilâve ediyoruz. Hak sabit, vâkıa da değişken, gelişen, yenilenen bir yapıya sahip olunca bu devrin müslümanları, müctehidleri, müftüleri ve hâkimleri için büyük bir görev bulunmaktadır. O da, hareket halindeyken vâkıayı tanıma ve gelişme halindeyken onu izlemektir. Bu, değişken vâkıaya sabit olan hakkı uygulamakla son bulur. İlim adamları, gerçeğin bilgisini iyi tanımazlarsa, onun gidişatını bütünüyle kavramazlarsa ve bu izlemeyi sağlam bir şekilde yapmazlarsa vâkıaya hakkı uygulamaktaki mühim görev aksar ve bu aksamadan dolayı müslümanların başına büyük sıkıntılar, zorluklar, sonu gelmeyen bocalamalar, kendi ekseni etrafında dönen ihtilaflar gelir. Yolları ayrılır ve insanlar şu üç tutumdan birine doğru yönelir:

Birinci tutum: Eskilerin ictihadlarına harfiyen sarılmak veya nasların gâyelerini görmezden gelerek nasların zâhirine, lafızlarına mutlak olarak bağlanmak suretiyle ilmî ve medenî çabalardan kaçmaktır. Bu kaçış zımnî olarak Allah'ın yaratıkları üzerindeki sünnetini inkârdır ki bu sünnet, durumların ve hâdiselerin değişime uğradığı bir etkileşim oluşturur. Oysa bazı selefiler, müslümanların kulaklarına şunu söylemeye devam etmektedirler: "Bu hal, ancak öncekilerin düzeldiği şeylerle düzelir. Öncekiler, sonrakilere yapacak bir şey bırakmamışlardır. İşlerin şerli olanları uydurma olanlarıdır. Bunların hepsi, ya Nebi'den (s.a.) yaptığımız nakillerdir veya sahabe ve tâbiînin sözüdür." Halbuki bunların hepsi, asıl maksatlarından tahrif edilmiş sözlerdir ve insanları bâtıla götürmüştür. Hayrı anlamak, sonu gelmeyecek şekilde engellenmiş, bu kimselerin ve diğer insanların önüne set çekilmiştir. İbnü'l-Kayyim bu konuda şöyle demiştir: "Hakkı tanıma yollarından çoğu dine zıt olduğu veya hakkın kendisine zıt olduğu zannıyla kapandı. Oysa onlar, dine zıt değildir. Fakat bu kimselerin dinden anladıklarına zıttır."

İkinci tutum: Asrımızdaki egemen, saldırgan, sömürgeci medeniyetin

değer yargılarından, prensiplerinden, düşünme tarzından etkilenenlerin yaptığı gibi; sonunda sıkıntılara götüreceğine inanarak İslâm'ın prensiplerinden, yönlendirmelerinden ve yasalarından ürkmeleridir. İşte bu görüşte olanlar, yüzlerce senedir sanayi, ekonomi, savaş ve siyaset alanlarında dünyanın gidişatını yönlendirmektedirler. Müslüman beldelerin çoğunda işlerin anahtarları onların ellerindedir. Bundan öte onlar, müslümanların payının bulunmadığı bir dizi ilmi ve sınaî devrimler gerçekleştirmişlerdir. Bu devrimlerin ilmi seviyesinin gücü, son üç asırdır insan hayatının rengini özel bir medeniyet boyasıyla değiştirmeye yetmiştir. "Batı medeniyeti" diye isimlendirdiğimiz şey budur. Müslüman ülkelerdeki eğitilmiş, kültürlü ve siyasetle uğraşan kişilerin çoğunun Batı Medeniyeti'nin etki akımına kapıldıklarında şüphe yoktur. Akıllarındaki ve kalplerindeki gelişmişlik kavramı, neredeyse Batı Medeniyeti'nin gidişatı ve düşünme tarzı ile koparılması mümkün olmayan bir bağla bağlıdır.

Üçüncü tutum: Bocalamak ve tereddüt etmektir. Bu durum, bir yönden ilk dönemin tutumuna harfi harfine bağlı olmanın doğru olup olmadığı şüphesinden; diğer taraftan dünyanın birçok ülkesinde yaygın olan ve İslâmî olmayan garp medeniyetini tam olarak kabul etmenin doğruluğu şüphesinden doğmuştur.

Böylece müslümanların çoğu bu üç halden birini yaşamaktadır ve bu üç durum arasında, bir tarafa çekilme veya başka medeniyet içinde eriyip yok olma ya da kararsızlık içinde beklemeye götüreceği sürekli endişe gibi ayak kaydırıcı şeylerden uzak, İslâmî kalkınmayı yeniden başlatacak orjinal bir tutum yoktur.

Bu incelemenin bir kere daha önümüze koyacağı soru şudur. Hz. Peygamber'in sünnetine yer vermeye, onu etkin kılmaya giden bir yol var mıdır? Yani yeni bir İslâmî uyanışı gerçekleştirmek için sünnetten istifade etmeyi, Kur'an'la beraber ve müstakil olarak sünnete dayanmayı sağlayan bir yol. Yeni nesil, bahsettiğimiz bu üç durumun esaretinden ancak bu uyanışla kurtulur. Hz. Peygamber'in sünnetinden istifade etmek veya ona görev vermektense söz etmek, iki şeyi kabul etmeyi gerekli kılar.

İlki, dîni metinlerin kendi zatında gâye olmadığını bilmektir. Onlar, maksatların gerçekleşmesi için araçtır. Genel maksatları bilmek her ıslah yönteminde ilk yapıcı adımdır.

İkincisi ise şudur: Araştırmacının önünde, toplumsal ve kültürel görevleri yerine getirmek için sınırları çizilmiş bir bakış açısı -ki bu yaklaşımın tezkiyesi ve tesbiti için sünnet, bir araç belirlemiş ve yol çizmiştir- olmalıdır. Bu, müslüman toplumun vâkiası ve onun değerlendirilmesi, olması istendiği şekilde değişimin gerçekleştirilmesi ile ilgili bir ıslah görevidir.

Bununla beraber bu anlayış, İslâmî bir toplumda ancak İslâmî genel maksatlar çerçevesinde tamamlanır ki bu maksatlar, Kur'ân ve sünnetin naslarıyla belirlenmiştir. Islahat görevi üç merhaleden geçer:

1. İslâm'ın ışığında insan toplumu ve hayat için umûmî maksatları ve büyük gâyeleri belirlemek. Bu, Kur'ân ve sünnet naslarının belirlediği bir sınırlamadır.

2. Belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda İslâm toplumunda mevcut olan toplumsal, siyasî ve iktisadî ihtiyaçları belirlemek.

3. Kalkınma ve gelişmeye yönelik toplumsal değişim aşamalarının gerçekleşmesinde Kur'ân ve sünnet naslarının muhtevasından istifade etmek. Burada Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinden yardım almak için kastedilen değişik yönelişler hakkında açık bir söz söylemek gerekir. Sünnet, uzun İslâm tarihinde çeşitli görevler yerine getirmiştir. Bununla birlikte sünnetle ilgili şu iki noktaya da işaret etmek gerekir:

a. Sünneti, bid'atın karşıtı olarak kabul etmek gerekir. Yani bid'at, Nebvî hadislerin, Nebî'nin (s.a.) fiillerinin karşıtıdır. Nebî'nin (s.a.) üzerinde bulunduğu sahit yol olan "sırat-ı müstakim" in tanınması sünnet vasıtası ile olur. Sırat-ı müstakim; müslümanların ittiba ettiği, sarıldığı yoldur ve bu yol; dinde olmayıp, dine yapılan ilave ve müslümanları, mü'minlerin dışındaki bir yola sevk etmek demek olan bid'atlardan kaçınmak içindir. Bu istikamette Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse onu o yönde bırakırız."⁵ Sünnet, İslâm tarihinde çeşitli fikrî ve siyasî cereyanların barındırdığı karışıklıklardan uzaklaşarak yaygın itikadî düzeltme ve korumakta önemli bir görev yerine getirmiştir. Sünnet bu rolüyle, fikir ve itikad alanlarındaki İslâmî çizgiyi, İslâmî olmayan kültür ve medeniyetlere dayalı felsefi akımlardan etkilenmekten koruyucu olmuştur. Bunun için İslâm'daki fikir ve itikad sahasında en büyük akım, "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" mezhebi olarak nitelendirilmiştir. Bu isimlendirmede şuna işaret edilmektedir; muhalifler, bu büyük akımın dışında kalan ve bu suretle cemaatten ayrılmış olanlardır. Dolayısıyla sünnet, inançlara dayalı otoritenin gidişatını düzeltme konusunda; ibadet ve inanç konularına ilavelerde bulunmak veya tebdil etmek girişimleri karşısında durarak, büyük bir görevi yerine getirir. İbadet ve inanç konuları ilâhidir; uygulama sırasında mânâ ve şeklini iyice anlamayı gerektirir. Bundan dolayı sünnet, ibadet ve inançları ilk tazeliğindeki gibi muhafaza etmiş ve İslâm'a yabancı din ve mezheplerin etkilerinden korumuştur.

b. Sünnet; dinde, heveslerin egemenliğine götüren re'yin zıddı olarak da

⁵ en- Nisâ 4/115.

kullanılır. Sünnetin zarûreti konusunda, sahâbe döneminden bugüne kadar müslüman âlimler ihtilaf etmemişlerse ve sünnete itaati Resûl'e itaat saymışlarsa bunun sebebi onun Allah'a itaat sayılmasındandır. Aynı şekilde aklı içtihadın rolünde de ihtilaf etmemişlerdir ki bu en azından Kur'an ve Sünnet metinlerinin tefsirinde gereklidir. Düşünce ve İslâm hukuk tarihi iki ekolün varlığını kaydeder. İlki hadis ekolü, ikincisi re'y ekolü. İlk ekol Medine'de doğdu ve yerleşti. İlk ve tartışmasız imamı da İmam Mâlik b. Enes'dir. İkinci ekol de Ebû Hanife'nin önderliğiyle Kûfe'de doğdu ve gelişti. Ondan sonra talebeleri Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Züfer ve diğerleri bu ekolü sürdürmüşlerdir.

Müslüman âlimlerin çoğunun bildiği bu iki ekolün mensuplarını ayrı ayrı vurgulamaya gerek görmüyoruz. Onlar Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi, derin ilmi ve takvâyı sünnetten almış kimselerdir. Şu kadar var ki bazıları ahkâm çıkarmakta *kıyas ve istihsana* daha çok yer verdiler. *Maslahatı* daha çok kullandılar. Bu arada *maslahat-ı mürseyle* hüküm veren ilk kimsenin hadis ekolünün imamı Mâlik b. Enes olması dikkat çekicidir.

Re'y ve hadis ekolünün görevi; İslâm'ı muhafaza etmek, Allah Teâlâ'nın indirdiği şekilde hükmetme esasını yerleştirmektir. İslâm'ı muhafaza, dinde hevânın tahakkümünden sakınma noktasından hareket eder. Böylece teşride ve medeniyette, İslâmî olmayan kültür ve medeniyetlere bulaşmamış bir İslâm'ın bekasına fazlasıyla özen göstermekten kaynaklanan bir anlayışla; mahkûm olmak değil, hâkim olmak istenmiştir.

Bu titizlik; fırka, mezhep ve grupların ortaya çıktığı dönemde anlaşılır ve tabii bir durumdur. O dönemde inancı bozma girişimlerini, fikir tahrifini ve gidişatın bozulmasını önlemek için İslâm inancına ve İslâmî gidişata sahih bir İslâmî bakışla bakmaya şiddetle ihtiyaç vardır.

Dini koruma; zarûretine, önemine, meşruluğuna rağmen günümüzde bizi meşgul edecek biricik itibar noktası değildir. Hadis ve re'y ekolü mensuplarının da içinde bulunduğu müslümanların ihmal ettiği başka bir nokta vardır. O da insanların zaman ve mekânın değişmesiyle değişecek ve gelişecek ihtiyaçlarını yakalamak için gerekli olan harekete geçme ve gelişme konusudur.

Sünnet kitaplarında yer alan Nebevî hadisler binlerle sayılır. Hadisler, çeşitli münasebetlerle ve değişik vakitlerde söylenmişlerdir. Siyâsi ve toplumsal gruplara mensup olanların; mezhepleri ve grup konumları için küllî ve cüzî meselelerde hadisleri yok saymayı özendirdikleri açıkça bilinir. Bu yok sayma, tarafsız olmayan bir yok saymadır. Bu kişiler önce konumlarını belirliyorlar sonra onunla ilgili hadisleri topluyorlar. "İnsan ne kadar çok

tartışmaya düşkündür”⁶ âyeti bu anlayışa delil gösterilebilir.

Allah’ın Kitab’ı farklı mânâlar yüklenmiş olunca binlerce Nebevî hadis de onlarca farklı mânâ yüklenmiştir. “Din hâkimdir, mahkûm değildir” hükmü, çoğu zaman başka bir hakikatı örtmek anlamına gelmiştir. Şöyle ki uygulamada din, görüş belirtme konumunda olanların ve mevki sahiplerinin tercih ettikleri bir müessese olmuştur. Bu kimseler, arkasına sığındıkları naslarla görüşlerini kamufle ederler ve “şeriat (din) hâkimdir, mahkûm değildir” sloganı atarlar. Bazı müctehid ve din davetçilerinin psikolojik durumları, içtihadlarından veya nasları özellikle hadisleri tercihlerinden bellidir. Bunun için seçtikleri nasların tek bir yönde seyrettiğini görürsün. Halbuki tutumları; ayıklama, emin olma (tesebbüt) ve deliller arasında tercih olsaydı iş bazen bu yöne bazen şu yöne doğru yönelirdi. Fakat tutucu, dar kafalı ve müsamahasız olanlar, araştırmalarında nefsi ihtiyaçlarına hizmet edecek neticelere varırlar. Onlardan bazıları, âhâd hadislere istinad ederek konularını müdafaa eder. Âlimlerin tenkit ettikleri hadisleri kabul ederler. Halbuki onları incelesen daha kuvvetli ve kabule lâayık bir hadisi reddettiğini görürsün. Sağlıklı düşünmeyenler, bu tarzda seçim yapmayı uygun bulunca; âlimler topluluğunun, ilmî heyetlerin, eğrilik ve yanlışlık üzerine ittifakı mümkün olmayan uzman fakihlerin, müslümanların hayatını İslâm’ın genel maksatlarıyla uyuşan yöne yönlendirmek ve müslümanların fayda ve maslahatını gerçekleştirmek için Nebevi sünnetten yardım alması niçin câiz olmasın?

Gerçekleşmesi için Rasûlullah’ın sünnetine başvuru görev veya görevlerin seçimi insanların konum ve ihtiyaçlarından uzak, subjektif, ferdi bir seçim meselesi değildir. Bu seçim, ancak müslümanların konumunu, durumunu, ihtiyaçlarını ve etraflarındaki dünyanın durumunu inceleyen titiz bir ilmî araştırmadan sonra tamamlanmış olur. O da gerçek hayatı tanımadır ki müftü, fakih, hâkim ve kanun koyucuların meşgul oldukları ichtihad bunun içindedir.

Müslümanlar; geçmişini ayıklamaktan ve Nebevî hadislerin açıklanmasından kaçınıldığı bir zaman ve mekan çerçevesinde uzun asırlar yaşadılar. Ve bu sebeple onların çoğu zamanın ve mekanın esaretine düştüler. Sanki İslâm sadece hicrî 1. asrın şartlarına cevap vermektedir. Ve sanki Nebi’nin (s.a.) gönderildiği dönemdeki şartlara uygundur. Bu anlayışın çeşitli hatalardan oluştuğunu iddia ediyoruz. Fikhî içtihad ve kültür, aşamadığı belirli mecralar edindi. İslâm fikhini ve kültürünü zaman ve mekân kayıtlarından kurtarma vakti gelmiştir ki böylece bir iddia olarak değil, İslâm her mekan ve zamana uygun olarak geri dönsün.

⁶ el-Kehf 18/54.

Ancak bu gibi teşebbüsler, tehlikeler ve kaygan noktalarla kuşatılmıştır. Dolayısıyla bunları korumak için bazı prensiplerin olması ve olumsuzluklardan koruyucu tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu konudaki gayret, kanaatime göre en üstün cihaddır. Bunları terk etmek, fetva isteyen için felâket olsa da müftü için rahatlıktır. Halbuki emaneti taşıyan âlimlerin böyle bir duruma razı olması uygun değildir.

Bütün bunların anlaşılması için iki büyük gerçeği hatırlatmalıyız.

İlki; İslâm sesleniştir, davettir. Hak, bunu akıl ve gönül sahibi yaratıklarından bir gruba yönlendirir.

İkincisi; Müslümanlar diğer insanlar arasında bir gruptur. Allah'ın kânun ve düzeni onlar için de geçerlidir. Müslüman olmakla beraber onların hayatlarının özü, kutsal ve dinî değil, toplumsal ve insânî vâkıalardan oluşmaktadır.

İslâm, -ilâhi kaynaklı olmasına rağmen din olarak durumu diğer dinler gibidir- akıl ve irade sahibi kimselere yöneltilmiş bir davet, sesleniş ve hitaptır. Ve muhataplarının hürriyetine saygı gösteren bir davettir. Fakat bu davet, sonuçta akıl ve iradenin kullanımını gerektirir ve kişiye tercih mesuliyeti yükler.

İslâm'ın insanları imana özendirmek için kullandığı en güzel yolla mücadele ederek teşvik etme, uyarma, ikna etme yöntemi, ne kadar yeterli seviyeye ulaşırsa ulaşsın sonuçta İslâm bir davettir ve bu, karşı konulmaz ilâhi iradeyle, mecbur kılınmış bir nizama dönüşmez. "Rabbin isteseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi"⁷ âyeti bu meseleye delildir. Bu konuyu daha fazla izaha gerek duyulmayacak açıklıkta şu âyetler ifade eder: "Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirseslerdi, onlar için hem daha hayırlı hem de imanlarını daha pekiştirici olurdu."⁸ "Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah ve Resûlü'ne uyun."⁹

Bütün bu zikredilenlerin mânâsı şudur: Müslümanların yaşadıkları medeniyette katkı seviyelerinin düşük oluşunun temel sebeplerini, İslâm'ın özelliklerine, inanç sistemine ve medeniyetine yüklemek doğru değildir. Çünkü katkıyı düşük tutan sebepler; Kur'ân ve sünnet naslarının tamamından kolaylıkla elde edileceği üzere, İslâm medeniyetinin temel dinamiklerine açıkça zıttır. Bu durum, "İslâm'ın uyanışının gerçekleştirilmesinde sünnete yer verilmesi/etkin kılınması gereği" sonucunu doğurur.

Müslümanlar, fert ve toplum açısından medeniyetin gelişmesinin iniş

⁷ Yunus 10/99.

⁸ en-Nisâ 4/66.

⁹ el- Enfâl 8/24.

çıkışlarında inkâr edemeyeceğimiz düşünüş noktasına ulaşmışlardır. Bu konuda özür aramak için gerekçe görmüyoruz. Şimdi mesele, sorumluluğun kime ait olduğunu belirleme meselesi değildir. Mesele, değişim için çalışmak ve çıkış kapısını aramaya gayret etmektir. Bu çalışma için belirli hedef, müslüman toplumunun bugünkü durumunu değiştirmek için Nebvî sünneti etkin kılmaya çağrı olunca, kısaca yapmamız gereken “medeniyeti uygulama seviyesindeki düşünüş” olarak isimlendirdiğimiz oluşumun sebeplerini sıralamaktır. Öyle ki sonuçta bu oluşumlardan kurtuluş ve zıtlıkların çözümü için sunulmuş olan proje uygulansın. Sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Aklî Bakışın İhmal edilip, Gaybî Bakışın Yaygınlaşması

Bu yaygın durum, tenkit metodunun kullanılmasının yetersizliğinde, fikirlerde, şahıslarda, tecrübelerde ve tenkidin üstüne çıkan kutsiyet hâlesi etrafında kendini gösterir. Yine bu yaygın durum, genel olarak hurafe fikirlerin yayılmasında da görülür.

Sözümüz, inanç konularındaki gaybî bakış ve ibadet meselelerindeki dinî fikir esaslarının yönlendirmesiyle ilgili değildir. Bu çeşit bir yönlendirmede gariplik yoktur. Çünkü dinî inanç daima nebi veya rasulü tasdik prensibine dayalıdır. Bu tasdik tamamlanınca mantıkî olarak onu dinî risaletin ve mukaddes kitapta vârid olan ilâhi hitabın muhtevasını kabullenmek takip eder.

Böylece mutlak Yaratıcı'ya, kıyâmet gününe, hesaba iman; gayb özelliğini taşıyan temel prensip olarak gerçekleşir. Bizim takdirimize göre “gaybe iman” fert ve toplum hayatı üzerinde önemli tesiri olan müspet bir vazifedir. Bu prensip, geleceğe karşı sonsuz bir ümit beslemek ve değiştirilmesi mümkün olmayan vâkıya razı olmak için kaynaktır. Bu şart son derece önemli ve korunmaya lâyıktır. Çünkü gaybe iman, önlenmesi mümkün olmayan darbelerle karşı olumlu bir tahammül göstermek ve himmetlerin gayrete gelmesi gereken emr-i vâkıye razı olmak ile onu değiştirmek, ortadan kaldırmak, tesirini azaltmak için gereken çabaları yönlendirmek arasındaki ince çizgiyi koyan tek ilkedir.

Olumsuz değerleri değiştirmek için İslâmî değerleri seferber etmek gerektiği konusunda ise şunu kaydetmeliyiz. Muamelelerde gaybî metod; tabiat kanunları ve kurallardan elde edilen akla uygun, tabiî ve ictimai gerçeklerle kullanılmalıdır. Akıl, realitenin hareket noktasını ve yönlerini anlamak için bir araçtır. İlave olarak aklın; tabiî ve ictimai çevreye, insanların durumlarına, ilişkilerine ve düzenlerine tesir etmede payı vardır. Her şeye gaybî açıdan bakmak; pekçok fasit durumun ortaya çıkmasına sebep olur, değişime yönelmeyi engeller. Mevcut durumu tenkit etmeye ilişkin aklî bakışa dayanılarak yapılacak değişikliği yüz üstü bırakır. Aynı şekilde bu bakış, İslâm fikrî

yapısında fâsid ikilik üretmiştir. Şöyle ki nasları, aklın ulaştığını nakzediyor; ilmi de vahyi nakzediyor diye tasvir etmişlerdir. Bu bozuk ikilemi yoketmeye yani “makûlün sarıhlığı” ve “menkûlün sahihlığı” veya onların dediği gibi hikmetle şeriat (din) arasında teâruz olmadığını ispatlamaya felsefecilerin ve âlimlerin çalışmaları güç yetirememiştir.

Söylemeye gerek yoktur ki gaybî bakış açısı, ıslah ve gelişmeye yönelik İslâmî sosyal hareketleri engelleyici pek çok olumsuz tesirleri desteklemiştir. Müslüman kimse ile tabîi ve ictimâî yönleriyle eşit seviyede hayatı düzenleyen muameleleri ilmi kanunlarla ele alma âdeti arasına girmiştir.

2. Maziyle Yetinmek ve Gelecekle İlişkiye Geçmekte Tereddüt Etmek

Genel olarak bu, tutucu toplumların belirtisidir. Fakat Arap ve İslâm âleminde bu durumun niçin hâlâ devam ettiğini incelemek gerekir. Arap toplumlarının medeniyet kimliğini muhafaza etmek davasını güdenlerin ve İslâm medeniyeti adına söz söyleyenlerin genel tavrı maziye dönüş olunca bunun pratik hayattaki sakıncaları da artmaktadır. Çünkü “ilerleme”, ileriye adım atmaktır. Aslında gelişme, yenilenen gerçeği, yenilenen yöntemlerle yaşamaktır. Tutuculuk ruhu, orjinal sloganlar altında geçmişe mutlak bağlılık ve aynı şekilde kalma anlayışı hâkim olunca, toplumu çeşitli yönlerden değişim cereyanlarına bağlamak zordur.

Mevcut hal üzere donup kalmış, eski hayat tarzı üzerinde uzun süre kalmayı âdet haline getirmiş toplumların ruhi ve psikolojik sistemi, hızlı değişim dalgalarına mâruz kalınca şok geçirir. Değişiklikleri kavramaya ve bunun için lâzım olan sağlıklı uyuma güç yetiremez.

3. Kapsamlı Bir Kalkınma İçin Proje Üretmeye Gücü Yeten, Özellikleri Belli/Orjinal Medeniyet Örneklerinin Bulunmaması

Bu durum, Garp’la temasla oluşan darbelerin sonucunda Arap ve İslâm dünyasının karşı karşıya kaldığı uzun medeniyet uykusuna dalmasının bir neticesidir. Uyku, bitiş belirtileri gösterince Arap toplumları sığınacakları bir medeniyet örneği aradılar. Önlerinde pratik olarak iki örnekten başka bir şey bulamadılar. İlki geçmişte varolan hazır örnek, diğeri Arap ve İslâm dünyası dışında kalan günümüzdeki örnek. Arap dünyası, Arap kültüründe olduğu gibi iki büyük gruba ayrıldı. İlki, ya tarihteki hazır örneğe sığınarak ya da karmaşa ve lekelerden uzak pak bir ortamda doğuş şartlarını temin edecek yeni bir İslâmî örneği bekleyerek medeniyetten uzaklaşmaya çağırıyor. Diğer gruba gelince onlar kendilerini siyâsi, iktisâdî, askerî olarak egemen olan Batı medeniyeti örneğinin seline attılar. Bundan da Arap dünyasının iktisât, toplum, siyâset ve kültürünü içine alan genel medeniyete tâbi olma

durumu doğdu. İktisâdi olarak Arap devletlerinin çoğu şu veya bu yönden, özellikle Amerika ve Avrupa'da temsil edilen dünya kapitalizmine bağlıdır. Toplumsal ve kültürel hayat tarzı, uydu aracılığıyla gelen Batı'lı yayın dalgalarının, yayın organlarının ve Garb'dan gelen matbuatın belirlediği bir hayat tarzıdır. Sonunda siyâsî gidişât, büyük devletlerin küçük devletlerin siyâsetini yönlendirme şeklindeki tehlikeli rolün mahkûmudur. Bu medeniyet kapılğanlığı, karşılıklı tesirler vasıtasıyla ve devamlılık etkenleri aracılığıyla büyük etkileşim merkezlerine doğru yöneliyor. Siyâsi bakımdan tâbi olma, iktisâdi tâbiyete götürüyor. Bunun tersi de olabilmektedir. Sonuçta iktisâdi ve siyâsi bağımlılık, kültürel ve toplumsal bağımlılığa yöneltmektedir.

Bütün bunlardan ortaya çıkan, müstakil bir kalkınma ve medeniyet projesinin olmamasıdır ki bu proje toplumun iplerini merkezî hedefe bağlar ve fertleri belirli bir millî ve medenî göreve doğru yönlendirir. Böyle bir projenin yokluğunda gruplaşma ve kayıplar meydana gelir ve ülkede psikolojik ve fizikî göç yaygınlaşır. Bunun sonunda tarafların tartışmaları arasında yabancılara bağımlılık yerleşir, müstakil gelişme ve medeniyet projesi fırsatları da gecikir.

4. Çeşitli Boyutlarıyla Hürriyetin Olmaması ve Ferdî Katılımın Eksikliği

Medeniyet açısından ürkek bir toplum, farklı yönleriyle hürriyeti teşvik edemez. Çünkü korkunun gölgesinde bireyselleşme ve dokunulmazlık surları tehdit altındadır ve o surların arkasındaki varsayılan birlik de tehdit altındadır. Dolayısıyla bireyselliğin savunucularının bile istemedikleri bölünme ve sarsıntı kapıları açılır. İslâm ve Arap âleminde hürriyetin olmaması genel bir vâkiadır ve sebepleri genel medeniyet kaynaklıdır. Bununla beraber çeşitli ülkelerdeki -farklı şekillerde de olsa- hürriyet, siyaset ve toplum konularında büyük değişikliklerin varlığını kabul etmek gerekir. Ancak şu noktalara da işaret edilmelidir:

a. Hürriyetin yokluğu, ferdî ya da çoğunluk siyaseti sisteminin kurulmasında kendini gösterir ki şöyle veya böyle gelecekleri için etkili olacak kararların alınmasındaki gerçek katılımı fertlerin fırsatları kaybolur. Hatta çoğu zaman şahsî ve siyâsî hürriyeti garanti eden en alt sınırlar da kaybolur gider.

b. Hürriyetin yokluğu, mevcut yasakçı ve zorlayıcı içtimâî düzenin egemenliğinde de kendini gösterir. Fertler meşruluğuna bakmaksızın yaygın taklit anlayışıyla uzlaşmaya sarılırlar. Muhalif götüş ve muhalif konum, kontrol altına alınması gereken kötülük sayılır. Meselâ bu, kadının içtimâî hayattaki rolünün menedilmesinde ortaya çıkar. Şöyle ki onun aslî problemi,

erkeğin egemenliğinden kurtulmaktır. Erkeğin aslî problemi de sahip olduğu yasaklama, sınırlama ilkesini korumaktır. Şu noktaya dikkat çekmek insaf gereğidir. Bu konuda çeşitli Arap ülkeleri arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bazı geri kalmış Arap ülkelerinde toplumda kadının durumunu iyileştirmeye yönelik sürekli artan bir hırs olduğu açıktır. Ancak kamuoyu duyarlılığı, Batı medeniyetindeki zıt imajlı olumsuz örneklerin aslında alternatif örnek olmadığını farkederek bu hırsı dengeler. Aslında kadının durumu, insânî ilişkilerle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Diğerlerinden farklı bir konumu olan bu medeniyetin kendine mahsus kıymet hükümlerinde, kendine has medeni bakış açısı içinde kadının belirli ve seçkin bir yeri vardır.

5. Siyasi Bölünmelerin Yayılması, Muhalefet ve Uzaklaşma Dalgalarının Yükselmesi

Arap fikir tarihine yönelik yeni çalışmaların çokluğuna, Arap birliği ve İslâm birliği etrafındaki pek çok sloganlara rağmen; bu sözleri ve sloganları pratiğe dökme gayretleri, birbiriyle yarışan Arap kuruluşları arasında istenilen neticeyi vermedi. Faal olan Arap ve İslâmî gayretlerin büyük kısmı, kurumlar arasındaki muhalefete boğularak içe yöneldi. Hatta Arap ve müslümanların çoğu, birliği mümkün görmedi. Hangi şekilde olursa olsun yakın gelecekte bunun gerçekleşeceği ümidi zayıfladı.

Bölünmekten ve uyumlu bir şekilde yardımlaşmanın yokluğundan kaynaklanan gerçek kriz, mevcut imkânlar çerçevesinde amelî olarak gerçekleşmesi mümkün olan biricik kalkınma projesinde kendini göstermiştir. Bu, faal (aktif) durumdaki büyük projedir.

Siyasi bölünmenin tesiri altındaki teşkilatların, kalkınma için bölgesel projelerin gerçekleşmesine yönelmelerine gelince bu denize ekin ekmek gibidir. Bundan gerçek bir kalkınma beklenemez. Onun için başıboş şekilde bölünmüş ve gruplaşmış akımların beslediği asalak merkezleri tasfiye etmek öncelikli işlerden biridir. Arap toplumunda ve siyasi vakıada köklü değişiklikleri ortaya çıkarmak için kıymet hükümlerinin göreve davet edilmesi ve İslâmî ilkeler projesinin gerçekleştirilmesi için bunun yapılması gerekir.

6. Kuru Sözüün Yaygınlaşması, Eyleme Yönelişin İse Olmayışı

Arap ve İslâm âleminde yaygın olan tek vâkıa budur. Ancak bunu, İslâmî değerlere veya herhangi bir başka değere veya Arapça'nın tabiatına irca etmek, bunlardan kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Bu duruma, Arap ve İslâmî istiklâl hareketlerinin doğuşu ile ilgili siyasi ve içtimai şartlar katkı yapmıştır. Aynı şekilde bu hareketlerin seyrinde esas rol oynayan kültürlü seçkin grupların oluşumu da katkı yapmıştır. Siyasi hareketlerin doğuş şartlarının tesiri gibi Arap ve İslâm dünyasındaki idâri birimlerin doğuşu da katkı yapmıştır. Eğitim sistemi gibi diğer etkenler ve bizzat geri

kalmışlığın karakterinden doğan etkenleri de bütün bunlara ilave etmek lâzımdır. Ancak burada bizi ilgilendiren sebepleri, etkenleri değil; gerçeği, varolanı kaydetmektir. Bu gerçeğin özü, sözde mübalağanın yaygın kültürel bir alâmet olmasıdır. Olumlu/yapıcı eylem, kaybolmuş bir yöntem oldu. Arap ve İslâm toplumunda eylemin, işin değeri büyük bir düşüşle düştü. Dolayısıyla İslâm ve Arap ülkelerinin çoğunda beşeri kabiliyet, gerçek bir üretime gidemedi. Üretimde ve çeşitli şekilleriyle toplumun idaresindeki kayıplar ve boşa gidenlerin hacmi; bütün proje, plan ve kalkınma programlarını tehdit eder duruma geldi. Nitekim bazı müslüman ülkelerdeki gelir bolluğu beklenen neticeyi doğurmadı. Halbuki insan emeği muharrikdir ve çeşitli biçimlerde üretimi doğurucudur. Kemiyet veya keyfiyet açısından harcanan çabalar hangi düzeyde olursa olsun, yeterli ölçüde bir netice oluşmadı. Bu doğruysa ki bize göre doğrudur, bunların hepsi karmaşık siyasî ve içtimâî durumların ürünüdür. Şu da gerçektir ki iş yapmak ve çalışmak için “doğru bir değerlendirme”nin olmayışı, çok sayıdaki toplumsal düzenle ilgili oluşumda zararlı ve olumsuz bir katkı yapmıştır. Özellikle eğitim sisteminin belirlenmesinde, eleman tayini ve görevlendirme düzeninde menfi tesirleri görülmüştür.

7. İslâm’ın Görev Anlayışı

Toplumsal ve siyasi düzende esaslı değişimi gerçekleştirmek için Nebi-
vî sünnetin, onun içerdiği değerlerin ve kıymet hükümlerinin istihdâmı ve yine siyasi, toplumsal kararların bu değerlerle yönlendirilmesi gayretinin aktif bir biçimde gerçekleşmesi mümkün değildir. Ancak İslâm’a “görevini yapma sorumluluğu ve cemiyetçi bakış”la bakılırsa gerçekleşir. Bu anlayış, insanların temel maslahatlarını korumayı hedefleyen ölçü niteliği taşıyan asıl prensiplerin tümünü göz önüne almak demektir.

Buna ilaveten dini bağlılıkları, sadece İslâm’daki özel mânâsıyla ahlâkî fazilet ve dini ibadet haline getiren dînî ve idealist kabullere de temas etmek gerekir. Muhafazakâr düşünür ve davetçilerin çoğu İslâmî prensip ve öğretilere “halis nas” perspektifinden bakarlar, itaat ve ibadet mânâlarına bu açıdan vurgu yaparlar. Bu da nasların hükümlerine gözü kapalı girmeyi gerektirir. Belirli ortamlarda, nasları tatbikle gerçekleşecek olan ferdi ve içtimâî fayda görmezden gelinir. Halbuki İslâm’ın prensip ve değerlerini görev anlayışıyla benimsememiz gerekir. Bu benimseme, bir yandan sahih İslâm’a diğer yandan sağlıklı bir ıslah edici tavra dayalıdır.

İslâm -ve diğer bütün dinler- insanları hidâyete götürme gâyesinin aracıdır. Hidâyetin özü, fert ve toplum hayatını belirli değerlere yönlendirmektir. En geniş mânâsıyla fert ve toplum mesâlihini gerçekleştirmek onun özelliğidir. Bu bakışın aslı şudur: Kur’ân-ı Kerim’de buyurulduğu gibi Allah

Teâlâ “Âlemlere ihtiyacı olmayandır”¹⁰ insanlar ise “Allah’a muhtaçtırlar.”¹¹ Bu anlayışın neticesi ise şudur: İslâm prensipleri ve yönlendirmeleri, insan menfaatini doruklaştırma ve yüceltme mânâlarını taşır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim, bunu şöyle vafeder: “İnsanlara menfaati olan yeryüzünde kalır.”¹² Endülüs’lü meşhur fakih eş-Şâtîbî ise konuyu şöyle ifade eder: “Dînî teklifler, mahlûkatta dînî maksatların gerçekleşmesine yöneliktir.” Sonra bütün mezheplerin fakihleri bunu şu şekilde tafsil etmişlerdir: “Canı, namusu, dini, aklı, malı korumak.”

Görevini yapma sorumluluğu taşıyan bir anlayışla bakıldığında ulaşılacak neticelerden bazıları şunlardır:

-Dînî hükümlerin gerekçeleri üzerinde düşünmek ve maksatlarını anlamaya çalışmak.

-*Maslahatı*, İslâm dininden hüküm çıkarmanın kaynaklarından ve temellerinden biri kabul etmek.

-Resûlullah’ın (s.a.) fiillerini kısımlara ayırmak. Her zaman tatbik edilen umumi teşri ile belli zaman ve mekanda yaptıklarını ayırdetmek. Nitekim eski-yeni muhakkikler ve âlimler konuyu detaylı bir şekilde incelemişlerdir.

-Şer’i metodu takibe önem vermek. Yani o konuda bir nas bulunmasa da naslar gözönüne alınarak insanların maslahatını gerçekleştirecek yeni hükümleri ortaya koymak.

-Değişken toplum durumlarıyla ilgili olmayan işlerde detaylı bir şekilde nasları getirmek suretiyle toplumsal işlerin düzeninde İslâm hukuku metodunu anlamak.

-Genel prensipler getirmekle yetinmek veya toplumun durumunun değişmesiyle oluşan, gelişen ve değişen işlerde değer hükümleri getirmek. Bunu Muhammed Abduh şöyle ifade eder: “İcmal, değişken olan şeylerde; tafsil de değişmeyen şeylerdedir.”

Bütün bunlar, menfaat ve mesâlih düşüncesi üzerine yoğunlaşan görevini yapma sorumluluğu taşıyan bir bakışın yapısı gereğidir. Önemsiz kabul ederek içtimâî, iktisadî, itikadî konuların bir yönünü görmezlikten gelecek, itibardan düşürecek şekilde İslâm’ın değerlerinden birini öne çıkarmamak gerekir. Bunun örneğini, toplumsal adalet veya siyâsi hürriyet veya müslümanların gayri müslimlerle ilişkilerinin düzenlenmesi meselelerini görmezlikten gelen bazı tefsir ve şerhlerde görmekteyiz.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/97.

¹¹ Fâtr 35/15.

¹² Ra’d 13/17.

Arapçılık ve İslâm arasındaki ilişki konusunda ortaya çıkan tartışmaların hangi ölçüde olduğu bilinmektedir. Bununla beraber Arapçılık ve İslâm arasındaki farklılığın gerçek alanı, birleşmeye yönelik siyâsi hareketlenmenin temeliyle ilgili biricik alandır. Ancak bu birlik için coğrafi ve beşeri sınırlar, Arap sınırlarıyla mı, İslâmî sınırlarla mı ilgili olacak? Sonuçta Arap siyâsi birliği ve İslâm siyâsi birliği arasında bir karşı karşıya gelme ortaya çıkacaktır.

Medeniyet seviyesine gelince, Araplar insanoğlunun medeniyet gelişmesine yeterli katkıyı ancak İslâm'ın gelmesiyle yaptılar. Aynı şekilde bu medeniyetin yayılması ve Arap yarımadası dışına uzanması İslâm adına gerçekleşti. Bugünlerde Arap medeniyetinin orjinal hususiyetleri konusunda cereyan eden her söz; gerçekte İslâm değerleri ve ilkelerinden beslenen ahlâkî ve fikrî temeller üzerine kurulmuş, İslâm'ın katkı yaptığı hususiyetlerlerdir. Biz burada Arap milletinin medeniyet yolculuğunun yönlendirilmesinde kavim olgusunun tesirini ve kavmi mensubiyeti inkâr etmiyoruz ki bazen bu yönlendirme Arap olmayan İslâm ülkelerindeki bakış açısına uygun düşmez. Aslında bunda bir gariplik de yoktur. Kavmî birliğin belirtilerinin -bunun başında dil gelir- bu yürüyüşün yönlendirilmesinde inkâr edilemez bir rolü vardır. Nitekim İslâm âleminin müthiş coğrafi yayılışı; pratikte çeşitli parçaları arasında kültürel benzeşmenin mükemmel bir şekilde gerçekleşmesini engeller. O zaman, ortak genel prensip ve değerlerin oluşturduğu İslâm birliği çerçevesi içindeki kültürel problemler ve örneklerin çokluğu konusunda kavmî mensubiyet rol oynar. Arap siyâseti birliğinin destekçilerinin, İslâm medeniyetine, İslâmî değer ve prensiplere, insan ve insan alakalarına bakışa, kavmiyetçilik yaparak tartışmaya gireceklerini zannetmiyorum. Tarihen de tarafsız olarak baktığımızda da bugün Arap medeniyeti diye isimlendirdiğimiz esas muhtevasını bu anlayış oluşturmaktadır. Bu gerçekler, Arapçılık ve İslâm arasındaki problemi, kültürel bakış açısıyla çözecek gerçeklerdir. Kavimciler ve İslâmcılar arasındaki uzun tartışmaların sonuçlandırılması, bu çözüm yoluyla mümkün olacaktır. Yine Arap âleminde kültür hayatı içinde müslüman olmayan Arapların yeri ve Arap olmayan müslümanların yerini açık bir şekilde sınırlamak, bu çözümle mümkündür. Hıristiyan Araplar da tarih ve kültür vasıtasıyla Arap medeniyetinde ortaktır. Onların Arap olduğunda şüphe yoktur. Aynı şekilde Arap olmayan müslümanların, İslâm'dan doğan değerler muhtevasıyla Arap-İslâm kültürüne esaslı katkıları olmuştur. Dolayısıyla bu bakış çerçevesinde, Arap medeniyeti ve İslâm medeniyetinden müteradif iki nesne gibi bahsedebiliriz.

Bunlar umumi bir kaide gibidir ve bunların hepsi fikri ve kültürel seviyededir. İş pratik ve kanuni düzeye gelince; stratejik ve siyâsi gerçek, aynı kültürel temellere mensup birden fazla medeniyet ve kalkınma projesi üzeri-

ne ameli gerekli kılar ki bu proje sahipleri tek bir insani ve medeni bakış açısına sahiptirler.

8. Teklifimiz Olan İslâmî Değer Hükümlerini Kullanmaya Dayanan Kültürel Değişimin İşâretleri

Medeniyet uykusundan ve bundan kaynaklanan bir köşeye çekilmekten veya bir medeniyetin bir başka medeniyette yok olmasından ve bunun sonucunda oluşan kenarda kalmışlık ve yok oluşluk duygularından kurtuluş, medeniyet projesinin faal bir tarzda tamamlanmasıyla mümkün olur ki bu proje fertleri hareket eksenine çeker, enerjilerini düzenler, ahenkli ve açık amaçlar etrafında toplar.

Muâsır Arap ve müslümanların medeniyet işlevini yerine getirmedeki gerileyişlerinin göstergelerini belirlememizden ve herhangi bir medeniyet gelişme projesini uygulama şartlarındaki düşüncelerimizden hareket ederek kültürel değişimi oluşturan temel unsurları sunuyoruz ki bunlar vasıtasıyla “Arap-İslâm medeniyeti değerlerinin” gerçekleştirilmesi mümkün olur. Ardından da bunu, Arap toplumunun siyâsî ve içtimâî hayatını oluşturan kararlarda köklü değişimler yapılması takip eder.

a. Kalkınmaya ve genel, orjinal medeniyet projesine yönelmek: Hangi millet olursa olsun cemiyet hayatının diğer kısımlarından uzaklaşmış bir bölümünde gerçek kalkınmanın oluşmasının imkânsızlığına, bu fikrî çerçevede yeniden vurgu yapmaya ihtiyaç duymuyoruz. O halk için; siyâsî, içtimâî ve kültürel hayattan kopuk sadece iktisat alanındaki kalkınmanın oluşmasıyla gerçek kalkınma mümkün değildir. Kültür; diğer içtimai, siyâsî ve iktisadî görüntüleri kuvvetlendiren temel esas mı yoksa içtimai ve siyâsî şartların ortaya çıkarttığı bir üst yapı mıdır tartışmasına girmiyoruz. Bu çeşitli temeller arasında değişim etkileri ve bağlantıların varlığını kabulden hareket edebiliriz. Şöyle ki bunlardan biri göz önünde bulundurulmazsa gerçek kalkınmanın oluşması muhal olur.

İslâm, bu kapsayıcılığa cevap vermek için tamamen elverişli bir temeldir. Aynı zamanda bu bağlantıyla tam bir uyum içindedir. En azından nazari ve tahlîli açılardan bakılsa bile İslâm, insâni hayatla ilişkili herşey için geniş, kapsayıcı bir anlayışı ihtiva eder. Bu, insana sadece insan olması noktasından bakan belirli bir bakıştan kaynaklanır. Daha önce değindiğimiz gibi genellikte ve detayda birbirinden farklı üslubu olan kültürel, içtimai, iktisadi yapıların temellerini kurmak için bu asıl görüşten hareket eder. Fakat bu asıllar, sürekli olarak temel anlayışa ve ona terettüp eden şeylere bağlıdır.

İslâm’ın insana bakışı hakkında geniş bir izaha girmeden sözlerimizi şöyle özetlememiz mümkündür. İslâm; insanı ayrıcalıklı, üstün bir varlık olarak görür. Onun ayrıcalığı; Allah Teâlâ’nın verdiği insanı bilgiye götüren

ruhî ve aklî kuvvetten kaynaklanır. Nitekim bu konu Kur'ân-ı Kerim'de belirtilmiştir: "Ve Allah, Âdem'e isimleri öğretti."¹³, "Ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman..."¹⁴, "Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerine güzel rızıklar verdik. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."¹⁵ İnsandan, bu aklî ve ruhi kuvvetleri kullanarak dünya hayatında iki önemli görevi yerine getirmesi istenmektedir: İlki; her yerde geçerli (külli) kanunları keşfetmek ve kullanmakla kâinatı imar ve ihya etmek. İkincisi; yeryüzündeki her çeşit ilgi ve oluşum içinde düzeni ve iyiliği garanti eden değer ve prensipler bütünü yaymak. Kur'ân-ı Kerim, bunu "beşerî hidayet", "insanlar arasında adaletle şahitlik yapmak" diye isimlendirir. Bu metoda göre müslümandan, hayata uyum göstererek ona sürekli hareket kazandırması istenir. Ayrıca "hayat tarzını" koruyarak, sağlıklı insan ilişkilerini gözetmesi, saygı göstermesi; bunları göz önüne alarak en küçük dairede olan aileden başlayarak komşuluk ilişkilerine; oradan müslüman topluma -ki "müminler kardeştir"¹⁶ âyeti burada zikredilebilir- geçerek sonunda genel insanlık topluluğuna varması istenir.

Bu projenin müstakil oluşu, daha önce değindiğimiz gibi onun hayattan soyutlanması mânâsına gelmez. Çünkü bu soyutlanma, pratik olarak mümkün değildir. Zaten arzu edilen bir şey de değildir. Medeniyetin kesintisizliği bir gidişattır. Dîni naslar, çoğu zaman insan realitesinden ve toplum şartlarından uzak olarak tefsir edilmeseydi İslâm'da onun açık bir temeli olduğu görülürdü. Eğer böyle olmasaydı "Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık"¹⁷ âyetinde açıkça belirtilen "halklar arasında tanışıklık"tan ne kastedilmiş olacaktır?

b. Gaybî metoda iltifat etmeyerek, kâinatın kurallarıyla uyum içinde olarak onu imar eden fikrî, aktif metodu yerleştirmek: Gaybî metoddan kaçınmak, hem İslâm'da hem Hıristiyanlıkta dinle irtibatın özü olan gaybe iman kaidesine dil uzatmak mânâsında değildir.

Asıl kastedilen gaybî alanı, duyu organları ve aklın çerçevesinin dışında kalan işlerle sınırlamaktır. Aklî, medeniyet uykusu devresinden çıkarıp kendi tahtına oturtmaktır. Akla ve nakle dayanan bilgi metodunu yerleştirmektir. Bu metod; her ufka doğru uzanmaya, her alanda hakikati izlemeye, maslahat yerlerini araştırmaya, objektif ve tenkitçi bir ruhla eskiyi ve yeniye tartmaya teşvik eder.

¹³ el-Bakara 2/31.

¹⁴ el-Hicr 15/29.

¹⁵ el-İsrâ 17/70.

¹⁶ el-Hucurât 49/11.

¹⁷ el-Hucurât 49/13.

Bu yeni yönelişin ikinci destek noktası, yaygın olan “dünya ve toplum” bakışını düzeltmektir. Bunlardan her biri ölçülü ve muntazam sistemlerdir. Kaide ve kanunlara bağlıdır. Bunun te’vile ihtiyaç duyulmayacak şekilde Kur’ân’da açıkça söylenen sürekli ve düzenli bir ölçüsü vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur: “Allah’ın, öteden beri süregelen kanunu budur. Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.”¹⁸ Nakil (naslar), kâinatla ve içtimâî hayatla ilgili gerçekleri onaylar.

Akl, bu gerçekleri oluşturan iç hareketlerin dengesini keşfeder. Benzer şartlar ve durumlar oluştuğu zaman aynı şeylerin tekrar etmesi bu iç hareketlerin özelliğidir. Bu bakış, ümmet bilincinde ve vicdanında yerleştiği zaman eğitim, siyâset ve öğretimde tenkit metodu, kendiliğinden ortaya çıkar. Siyâsî, içtimâî, kültürel ve iktisadî işlerde karar almakta ilmî planlama bir yöntem olarak yeniden gelir.

Kâinata ve hayata ait mazbut kanunları inkâr eden fertlerin oluşturduğu bir toplumda, bu kanunlarla uyum halinde ilmî bir esas üzerine kurulu siyâsî ve içtimai kararların doğması mümkün değildir. Zira laçkalık karşısında disiplinin yaygınlaşması, meselelere takrîbî bakışa bir sınırlama getirilmesi, aklî ve naklî tenkitçi bakışın pratik neticeleridir. Fikir ve düzen açısından kanunlara dayanmaya bir vurgudur.

c. İnsânî bakışı yerleştirmek, insânî olmayan esaslar üzerine kurulmuş olan insanlar arasındaki ayrımcılığı yok etmek: Burada insandaki insanlık özelliğine vurgu yapan çok sayıda nasları tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Bu bakış, insan toplumunun fertleri arasında eşitliğe dayanır. Kur’ân’da ve hadislerde eşitlik prensibini yerleştiren meşhur naslar yeterlidir. Onlar, mü’min veya müslümanlardan değil insanlardan bahsederler. “Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık.”¹⁹ “İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşittirler.”²⁰

İslâmî, insanî, temel prensiplerin yerleştirilmesi; eğitim ve içtimâî, siyâsî kültürlendirme yöntemi kullanılmak suretiyle müslüman olmayanlarla veya çeşitli azınlıklarla ilgili siyâsî ve içtimai kararlara doğrudan etki etmesinde kendini gösterir. Bu değerlerin gölgesinde Müslüman olan ve olmayanlar arasındaki medeni eşitliği açık bir surette bozan veya dinî ve ırkî azınlığın haklarını çiğneyen veya şahsî gelişme ve servette fırsat eşitliğinden insanları mahrum bırakan fasit bir ortamın doğuşunu sağlayan bir yasa tasavvur edilmez. Fertler arasında içtimâî ve siyâsî bölücülüğü giderme çabaları sadece yasalar yoluyla değil, kültürel yapıdaki değerlerin gelişme

¹⁸ el-Fetih 48/23.

¹⁹ el-Hucurât 49/13.

²⁰ Muhammed b. Sellâme el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, Beyrut 1407, I, 145.

ölçüsünde başarı elde edilmesiyle mümkündür. Bu değerler; inançlarına, milliyetlerine veya renklerine göre insanlar arasında ayırım yapılmasını reddeder, eşitliğe vurgu yapar. Şüphesiz yasal tedbirler yoluyla beyazlar ile zenci ve kızıldirililer arasındaki ayırımcılıkla mücadeledeki uzun Amerikan tecrübesi; bu seçkin hedefin, ona hizmet eden ve onu koruyan değerleri iyice yerleştirmeden gerçekleştirilmesinin imkânsızlığını ortaya koymuştur.

d. Hürriyet değerinin yerleştirilmesi ve çok sayıda siyâsî, içtimâî kararın temâyüllerini değiştirmesinde hürriyetin rolü: Hürriyet lafzı, siyâset ve sosyoloji ilminde bilindiği şekliyle Kur'ân-ı Kerim'de ve sünnette bulunmamaktadır. Ancak Kur'ân'da hürriyetin muhtevası, ceza ve mükâfatı hür insanın kararıyla irtibatlandırılan bir şekilde geçer. "Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir."²¹ "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."²² Bunun yanı sıra Ömer b. el-Hattab'ın meşhur sözü hürriyet kelimesinin kullanımına örnek için yeterlidir. "Annelerinden hür doğan insanları ne zaman köleleştirdiniz?" İslâm'ın hürriyet konusundaki tutumu; zorlanandan, darda kalandan ve tercih yapmakta aklen yetersiz olanlardan mesuliyeti kaldırmasında görülür. Nazari ve pratik olarak hürriyet konusu insan hakları konusu ile iç içedir. Şu bir gerçektir ki bu iki konu Arap ve İslâm fikrinde yeterli özeni bulamamıştır. Bize göre bu ihmalden, hak ve hürriyetlerin çiğnenmiş olduğu tarihimiz sorumludur. Halbuki bu tutum, İslâm'ın temel yapısıyla açıkça çelişir.

İnsan haklarına riâyet edilmesi ve temel hürriyetlerin canlandırılmasına yönelik uluslararası çalışmalara üye olmalarına rağmen Araplar'ın ve Müslümanların, İslâm'ın haklar ve hürriyetler konusundaki yüce konumuna uygun olmayan zayıf bir oranda katkı yapmaları üzücü ve esef verici bir durumdur.

İslâm'ın haklar ve hürriyetlere bakışında ayrıcalık kazandığı en önemli özellik; insan hürriyetini, fihhi bir hüküm değil tevhidin tamamlayıcısı saymasıdır. Bu, bütün kulluk gereklerini diğer kullara ve mahlûkata yönlendirmekten çekip alarak Yaratıcıya yönlendirir. İnsanın, insanın sultanından azat olması, Tek ve Yaratıcı olana kul olmaktan tamamlayıcı bir unsurdur.

İnsan haklarına İslâm'ın ayrıcalıklı bakışından öte son derece önemli olan bir başka özellik İslâm'ın hakları ele alış biçimidir ki bu, görevlerdir. İlâhi hitap; hak sahibinden çok, hakkı verecek olana yöneliktir ve hakka saygı esastır. Hakları korumak için kanuni garantiye, dinî etken ilave olunmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de bunun örneği çoktur: "Mallarından isteyene ve

²¹ et-Tûr 52/21.

²² el-Necm 53/39.

(isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar...²³ “Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin.”²⁴ “Akrobaya, yoksula, yolcuya hakkını ver.”²⁵

Alışılmış-olmayan bu üslubun pratik değeri şudur ki, toplumda görevleri yerine getirmek için yarışan bir anlayış egemen olur. Hak sahibi, haklar konusunda mücadele etme yoluna gitmemek suretiyle bu anlayıştan istifade eder. Bu üslupta, sosyal barış ilkesine riâyet edilmiş olması gözardı edilemeyecek bir durumdur. Bununla beraber İslâm Dini, bir tecavüz durumunda hakkının hakkını müdafaa etmesini önemle teşvik eder. Dolayısıyla baş eğmeye ve zillete razı olan Arap ve müslümanların durumu izaha muhtaçtır. Çünkü bugünkü durum, Kur’ân’da açıkça yer alan teşvike tamamen zıttır. “Size ne oldu da Allah yolunda ve ‘Rabbimiz bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla’ diyen zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!”²⁶ “Kendilerine yazık eden kimselere melekler canlarını alırken ne işte idiniz dediler. Bunlar biz yeryüzünde çaresizdik diye cevap verdiler. Melekler de Allah’ın yeri geniş değil miydi. Hicret etseydiniz ya dediler.”²⁷ Bu ikinci âyet, zayıf durumda olanları, kendilerine yapılan zulme mukavemete teşvik ederken ilk âyette, toplumu zayıf durumdaki kimselere yapılan zulme karşı gelmeye teşvik etmektedir.

Görevleri yerine getirmek için yapılan ısrarlı çağrı ve zulmü, düşmanlığı kabul etmemek için verilen açık emrin yanısıra karşılıklı affi, fazileti, ihsanı tavsiye eden üçüncü bir davet daha vardır. Kur’ân şöyle buyurur: “Affetmeniz takvâyâ daha uygundur. Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın.”²⁸ “Affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”²⁹ Fertlerin hürriyeti ve haklarına dokunmak konusunda bu değerlerin yerleştirilmesi, devlet hegemonyasına karşı aşırı sınırlar getirir. Aynı şekilde daha ciddi gayretlere kapı açar ve hakların korunmasına, varolan veya varolacak düşmanlıkları yok etmeye ilişkin etkin teminatları vücuda getirmek için bir canlılık verir.

Bu araştırma, bizi son derece önemli bir meseleye ulaştırmaktadır. O da siyâsi katılımcılıktır. Siyasi katılımcılık sadece hürriyetle ilgili bir mesele değildir. Bunun ötesinde özel siyâsi bir değerle veya Kur’ân-ı Kerim’de

²³ el-Meâric 70/24-25.

²⁴ el-En’âm 6/141.

²⁵ el-İsrâ 17/26.

²⁶ en-Nisâ 4/75.

²⁷ en-Nisâ, 4/97.

²⁸ el-Bakara 2/237.

²⁹ et-Teğabûn 64/14.

açıkça vurgulanmış olan siyâsi prensiple ilgilidir. Yani şûra denilen değerdir, müessesedir. Şûra gerçekte, kararların alımında katılım prensibidir.

Bu katılım, toplum idaresinde bir yöntem olarak demokrasinin özündeki temel unsurdur. Fertlerin uygun olup olmadığı ile ilgili olarak bazı insanların üzerinde ısrar ettikleri ve aşırı ölçüde büyüttükleri farklara gelince o, toplumdaki yasamanın kaynaklarıyla ilgili diğer bir meseledir. Karar almakta toplumun egemenliğinin mutlak olarak objektif oluşu konusundaki kayıtlara gelince bunlar da bağlayıcı kanun mesâbesindeki kuralların varlığına yönelik kayıtlardır. Çoğunluğun iradesine sınır koyan diğer beşeri iradenin müdahalesi değildir.

Sürekli ve canlı bir kültür çalışması arasında bu değerlerde ısrar etmek, tedricen de olsa Arap ve İslâm toplumlarında siyâsi kararların alımında üslup değişimine yönelişi sağlar. Âdil de olsa istibdatçı metot kaybolur gider. Mü'minlerin emirliği konusu; devlet reisinin işin tabiatı gereği mesuliyetleri taşıma ve karar almada halkın yerine geçmesiyle yani temsil etmesiyle zâil olur. İslâm fikir tarihinde; şûranın tabiatı, sınırları, uygulama yolları etrafında yapılan muhtelif görüşlerin münâkaşasının yeri burası değildir. Fakat Rasûlullah'ın sünnetinden beslenen İslâmî kıymetlerin kullanılması projesinde şu önemli noktaya vurgu yapmak gerekir. Son asırda Arap ve İslâm toplumunda karar alımında halkın katılımında büyük ihmaller oldu.

Bu ihmal, toplumun siyasî ve içtimâî hayat sathında ortaya çıkan yabancılaşma, sorumsuzluk, umursamazlık ve yıkıcı oluşumlardan büyük ölçüde sorumludur. Fikri akımların, siyasî ve dinî örgütlerin büyük kısmı bu hataya düşmüştür. Bunun için bireyi topluma bağlayan katılımcılığın bütün biçimleri tam manasıyla ihya edilerek İslâm'ın şûra anlayışını harekete geçirmek önemli bir görev olmaktadır. Böylece hangi medeniyet veya kalkınma projesi için olursa olsun vazgeçilmez olan mensubiyet şuru yaratılır.

e. Kalkınma projelerini harekete geçirmek için Nebevî sünnetin eyleme bakışını kullanmak: İslâmî naslar, bilginin adımlarının ve eyleme yönelik hareket aşamalarının ilki olarak yazılı metne özel bir özen göstermiştir. İlk inen Kur'ân âyeti "Yaratan Rabbi'nin adıyla oku"³⁰ şeklindedir. Yazılı metin için törensel bir ifadeyle şöyle der: "Nûn, kaleme ve kalemin yazdıklarına andolsun."³¹ Aynı şekilde hakka şahitlik ederek söz söyleyen ve yazana eşit derecede himaye ve güveni getirir ve şöyle der: "Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın."³² Bununla beraber İslâm, sözü eylemden ayırdığı zaman sözün alanını epeyce daraltır. "Ey iman edenler yapmadığınız şeyleri niye söylü-

³⁰ el- Alak 96/1.

³¹ el-Kalem 68/1.

³² el-Bakara 2/282.

yorsunuz.”³³ Aynı şekilde değişim ve ıslahın aracı olarak kelimeyi değil fiili kullanır. Eylemi, umumi bir şiar olarak kabul eder. Bir âyette “... De ki, yapın”³⁴ buyrulur.

Arapların ve müslümanların amel/eylem konusunda önemli derecede ihmalleri olduğu gerçektir. Bu ihmal, amelin kemiyetini, getirisini ve faydasına olan isteği de içine alır. Sonuçta her türlü insânî çalışmada gelişme ve ilerlemenin giriş noktası olan yenilikçilik (ibda’) özelliğini içerir. Söylemek gereksizdir ki geri kalmış toplumlar ameli/çalışmayı küçük görmeye devam eder. Sonra uygulamada da kusurları olur. Geri kalmışlıktan kurtulmak ve ilerlemek için gerçek fırsatları kaçırr.

Yeni İslâmî kültür, bir açıdan çalışmayı/eylemi kutsallaştırarak diğer açıdan çalışmanın iyi ve sağlam uygulanması prensibini yerleştirerek çalışmaya saygı prensibini en geniş çerçevede yaymalıdır.

İş yapmanın kıymeti, özel niteliğiyle el işçiliği bugünkü Araplar ve müslümanlar tarafından bilinmeyen İslâmî bir değerdir. Halbuki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim elinin emeğini kullanarak yorgun-argın akşamlarsa bağışlanmış olur.”³⁵

İpini alıp odun toplayan adamdan, yeri geldiğinde övgü ve hoşnutlukla bahseder. “Allah’ın Nebi’si Dâvud elinin emeği ile geçinirdi”³⁶ buyurarak çalışmayı küçük görenlerin bütün yanlış anlayışlarını reddeder. İşin güzel ve sağlam yapılmasına özen göstermeye gelince Nebevî hadisler açıktır. “Allah sizin bir işi yaparken sağlam yapmanızdan hoşlanır.”³⁷ “Allah güzelliği her şeye yazmıştır. (Herşeyde güzelliği esas kılmıştır.)”³⁸

Eylemin önemi, en geniş mânâsıyla kalkınma projesine hizmet eden yeğâne İslâmî değer değildir. Üretim, kaynakların işletilmesi ve korunması, servetin harekete geçirilmesi iş açısından ilave değerlerdir ki bunlar, toplumdaki potansiyel gelişme unsurlarını, gerçek bir gelişme projesine dönüştürme fırsatına katkı yapar. Nitekim hadiste şöyle buyrulur: “Kim ölü bir araziyi ihya ederse onundur.”³⁹

Kur’ân-ı Kerîm, altın ve gümüşü biriktirmek, onu infak etmeyip piyasaya sürmekten alıkoyar ve bu konuda yasaklamada ve tehditte bulunur. Yine

³³ es-Saf 61/2.

³⁴ et-Tevbe 9/105.

³⁵ Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, Kahire 1407, IV, 63.

³⁶ Buhârî, *Buyu’* 15.

³⁷ el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, IV, 98.

³⁸ Müslim, *Sayd* 57.

³⁹ Buhârî, *Hars*, 15; Tirmizî, *Ahkâm*, 38.

“Ekinleri ve nesilleri yok edenler”⁴⁰ şiddetle tenkit edilir. Rasûlullah (s.a.), komutan olarak tayin ettiği kimselere ve savaşan ashâbına ağaçları ve ürünleri yakmayı yasaklar ve yeryüzünde emanet edilmiş olan kaynakların bir ölçü ile olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla bu konudaki israf, çevreyi ifsat ve yok edici bir davranıştır. Kur’ân yeryüzü hakkında şöyle der: “Orada gıdalar takdir etti (bir ölçüye göre koydu).”⁴¹ “Biz herşeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁴²

Kur’ân, tüketimde ihtiyaçtan fazlasına kaçıp lükse düşmeyi açıkça yasaklar. “Yiyin için fakat israf etmeyin.”⁴³ Nebi (s.a.) de suyun kullanımındaki israfı “akan bir nehrin yanında olsan da”⁴⁴ buyurarak yasaklar. Görüldüğü gibi kültür, Kur’ân ve sünnette bildirilen bu kıymetleri, serveti koruyan siyâsî ve içtimâî kararlara, yatırımı düzenlemeye, tüketimde ve harcamada lükse kaçmaktan menetmeye dönüştürmeye müsaittir. Bu, üretimi özendirme ve büyütme, emek ve tüketimi disipline ve düzene koymak velhasıl her şekliyle gelişmeye hizmet etmek demektir.

Bu örnekleri çoğaltmak için burası müsait değildir. Bize göre bunlar, Kur’ân ve sünnetin tesbit ettiği İslâm yapısındaki temeller ve asıllardır. Değer ve prensip olarak bunlar mevcuttur. Hedefi, İslâm’ın bugününü harekete geçirmek olan İslâmî projede, bunları kullanmak mümkündür. Böylece medeniyet uykusunu sona erdirecek bir hareket gerçekleşmiş olur. Hükmedici ve düzenleyici olan siyâsî ve içtimâî kararlar, belirli insânî gâyelere hizmet edecek biçimde yönlendirilir. Bu, yeryüzünü imar ederken insanlığın gidişatını etkilemekte söz sahibi olmaktır. İnsana saygı temeli üzerine kurulmuş olan insânî ilişkileri gözeterек bu gidişata yön vermeye katkı yapmaktır.

İnsanın insanlığına saygıyı esas almak, eşitlik ve adalet için temeldir. Bu saygının asıl yönü, kişinin diğer bir kişinin arkadaşlığını hissetmesini devam ettirmek için gereken karşılıklı iyilik ve hoşgörüde kendini gösterir. Bu arkadaşlık, yeryüzünde yıllarca süren ve en azılı düşmanlardan olan açlık ve ihtiyaç sıkıntılarını, yalnızlık duygusunu, güvensizliği defeder. İnsanları yeniden şu âyet-i kerimenin etrafında toplar. “Açlıktan doyuran ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbi’ne kulluk et.”⁴⁵

⁴⁰ el-Bakara 2/205.

⁴¹ Fussilet 41/10.

⁴² el-Kamer 54/49.

⁴³ el-A’raf 7/31.

⁴⁴ İbn Mâce, Tahâret, 48.

⁴⁵ Kureyş (106), 4.